

КАТЕНИ ЯК ЖАНР ГЕРМЕНЕВТИЧНОЇ ЛІТЕРАТУРИ: ВІЗАНТІЙСЬКА ТРАДИЦІЯ І СЛОВ'ЯНСЬКА РЕЦЕПЦІЯ (НА ПРИКЛАДІ КРИСТИНОПОЛЬСЬКОГО АПОСТОЛА XII СТОЛІТТЯ)

У статті йдеться про катени – збірки тлумачних фрагментів до Святого Письма, що є витягами з творів ранньохристиянських авторів, які були поширені в найдавніших грецьких текстах Старого і Нового Завіту. Розглядається історія та причини виникнення жанру катен у візантійській традиції, його найважливіші типи і ознаки, особливості функціонування у Візантії, а також їх використання у давньослов'янському рукописному надбанні. Ширше слов'янська рецепція катен розглядається на прикладі тлумачень апостольських читань у Кристинопольському Апостолі (XII ст.), що засвідчує єдиний відомий сьогодні повний переклад відповідної частини візантійського біблійного коментаря.

Ключові слова: Кристинопольський апостол, герменевтична література, візантійська література.

Кристинопольський Апостол – один з нечисленних добре збережених пергаментних рукописів XII ст., який посідає помітне місце в історії давньоукраїнської культури. Це найповніший із найдавніших списків перекладу Дій і Послань апостолів церковнослов'янською мовою, що зберігся в давньослов'янській літературній традиції. Цінність рукопису зумовлена і наявними в ньому катенами – тлумаченнями апостольських читань, які становлять єдиний відомий сьогодні повний слов'янський переклад відповідної частини візантійського біблійного коментаря.

Катени як збірка тлумачних фрагментів до Святого Письма (СП), що є витягом із творів давніх авторів, були поширеним явищем уже в найдавніших грецьких старозавітних і новозавітних текстах, згодом перекладених латинською мовою, коптськими діалектами, сирійською, а пізніше церковнослов'янською та іншими мовами. На противагу катенам у грецьких рукописах,

де вони вивчені досить докладно¹, їх поширенню у слов'янській спадщині, за невеликими винятками², практично не приділялося уваги. Свідченням цього є, зокрема, рекомендації щодо кодикологічного та палеографічного опису слов'янських рукописів XI–XIII ст., у яких катенам не відводиться спеціальної рубрики³, хоча в давньослов'янському рукописному надбанні трапляються дуже цінні пам'ятки канонічного змісту, які також супроводжуються не менш вартісними коментарями. Одним із таких рукописів є Крестинопольський Апостол (КА). Перш ніж розглянути особливості катен у цій пам'ятці та інші коментарі, які супроводжують канонічну частину рукопису, звернемося до історії та причин виникнення самого жанру катен, найважливіших типів і ознак, особливостей функціонування у Візантії, а також їх використання у слов'ян.

¹ Типологію та історію жанру окреслено в: Krumbacher K. *Geschichte der Byzantinischen Litteratur von Justinian bis zum Ende des Oströmischen Reiches* (527–1453). 2. Aufl. München 1897, z. 206–218; Beck H.-G. *Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft*, XII, 2,1. München, 1959. Див. також каталог (Caro G., Lietzman J. *Catenarum graecarum catalogus. Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen: Philosophisch-historische Klasse*, 1902, s. 312–319) та критичне видання грецьких катен (Cramer J. A. *Catena in Novum Testamentum*. Oxford, 1838–1844, vol. 1–8; Harl M., en collab. avec G. Dorival. *La Chaîne palestinienne sur le Psaume 118, t. I* (Origène, Eusèbe, Didyme, Apollinaire, Athanase, Théodoret), *Sources chrétiennes*, 189. Paris 1972; Harl M., en collab. avec G. Dorival. *La Chaîne palestinienne sur le Psaume 118, tome II. Catalogue des fragments, notes et Index*, *Sources chrétiennes*, 190. Paris 1972; Petit F. *Catena graeca in Genesim et in Exodum*. 1. *Catena sinaitica, Corpus christianorum. Series graeca*, 2. Turnhout & Leuven, 1977; *Catena graeca in Genesim et Exodum II* / ed. F. Petit. Turnhout: Leuven, 1986).

² Андреев В. А. Цепное толкование Псалмов в переводе Максима Грека с выделением текстов каждого толкователя, статьей и приложением. (Авторская рукопись хранится в Рукописном отделе РГБ, Муз. 4183 (1–10)), 1918 г., (Подано за: *Музейное собрание рукописей. Описание*, (№ 3006 – № 4500). Москва 1997, т. 2, с. 331–332).

³ *Сводный каталог славяно-русских рукописных книг, хранящихся в СССР. XI–XIII вв.* Москва 1984, с. 10; *Музейное собрание рукописей*, с. 6–11.

* * *

Виникнення жанру катен було зумовлене догматичною проблемою, яка постала перед Отцями Церкви в перші століття християнства.

У сучасному вигляді корпус священних текстів християн (сьогодні це 27 книг, які включають чотири Євангелія, Діяння апостолів, Соборні та Вселенські Послання, Апокаліпсис) склався не одразу. Судячи з найдавніших переліків книг Нового Завіту (НЗ), які наводяться в пізньоантичних каталогах – канонах *Мураторі* (створений невідомим автором, можливо, в 170–235 рр.), *Орігена* (185–254), *Євсевія Кесарійського* (265–340), *Кирила Єрусалимського* (* бл. 350 р.), *Атанасія Александрійського* (* 367 р.), *Григорія Назіанзина* (329–389), *Амфілохія Іконійського* († після 394 р.), *Челтенгенського* канону (бл. 360 р.), а також канонах, прийнятих на Лаодикійському (бл. 363 р.) та III Картагенському (397 р.) соборах та ін.⁴, – більшість текстів Нового Завіту (НЗ) почали набувати авторитету священних книг тільки в кінці III – на початку IV ст. При цьому корпус канонічних текстів формували не індивідуальним чи соборним волевиявом – такий відбір відбувався поступово впродовж тривалого часу і під тиском різних обставин як зовнішніх стосовно життя християнських спільнот, так і внутрішніх, власне богословських, що спонукали Церкву до створення власного канону⁵.

Офіційному утвердженню канону сприяли впливові західні християнські богослови IV–V ст. – Єронім та Августин. Зокрема, пресвітер Антіохії Єронім (* бл. 346 р.) зробив редакцію (Вульгату) конкуруючих латинських перекладів НЗ, що була прийнята як головна латинська версія, відтак уміщені в ній книги (відповідають сьогodнішньому перелікові канонічних новозавітних текстів, за винятком їх послідовності – Діяння йдуть після Послань Павла) стали повсюдно прийнятими священними книгами Західної церкви⁶. Список книг НЗ, який відповідає

⁴ Див. списки найдавніших каталогів книг НЗ в: Metzger M. *The canon of the New Testament*. Oxford 1987, p. 305–315.

⁵ Gamble H.Y. *The New Testament Canon, its Making and Meaning*. Philadelphia 1985; Metzger M. *The canon...*

⁶ Metzger M. *The canon...*

сучасному, знаходиться і в трактаті Августина “De doctrina christiana” (відрізняється тільки розташуванням послання Якова, що знаходиться в кінці Соборних послань). Завдяки своєму впливові Августин домогся офіційного визнання на трьох місцевих соборах (393 р. в Гіппоні, 397 р. і 419 р. – у Картагені) усіх 27 книг, перелік яких супроводжувався вказівкою, що до них не можуть прирівнюватися жодні інші писання⁷.

Формування християнського канону здійснювалося в умовах функціонування великої кількості християнських творів різного характеру, з-поміж яких власне й робився вибір. Це були альтернативні документи, які активно створювалися в апостольський та післяапостольський час і функціонували в перші століття християнства (пор. Лк. 1:1). Так, із писань отців Церкви відомі назви кількох десятків апокрифічних (неканонічних) євангелій (*Євангеліє Томи; Євангеліє Филипа; Євангеліє Петра; Євангеліє Никодима; Протоєвангеліє Якова*), послань (*Послання Павла до Филипа, Послання до Лаодикійців, Послання Варнави, Апокриф Йоана*), апостольських дій (*Діяння апостолів Андрія, Петра, Матвія; анонімний твір Дідахе (Наука Господа народам через дванадцять апостолів); Діяння апостола Йоана; Діяння апостола Томи; Діяння апостола Филипа*), апокаліпсисів (*Видіння апостола Павла; Видіння пророка Даниїла*), що особливо активно створювалися в післяапостольський час⁸ і користувалися тимчасовим або локальним авторитетом.

Свідченням різноманітності трактувань і форм християнства, що набули значного поширення в юдейському та елліністичному середовищі у перші століття нової ери, стали створені у 95–150-х рр. твори “апостольських отців”⁹ – Варнави, Климента Римського, Ерми Римського, Ігнатія Антіохійського, Полікарпа Смирнського та ін. Написані у формі благовіщень і послань

⁷ Августин Блаженний, єпископ Іппонський. *Християнська наука или Основа Священної Герменевтики и Церковного Красноречия*. Санкт-Петербург 2006, с. 82–83.

⁸ Лаба В. *Патрологія: Життя, письма і вчення Отців Церкви*. Рим 1974, с. 33–58; Elliot J. K. *The Apocryphal New Testament*. Oxford 1993.

⁹ У біблістиці термін “апостольські отці” використовують стосовно тих авторів, які особисто знали деяких апостолів, але до їхнього середовища не належали.

(за типом послань апостола Павла)¹⁰, твори згаданих авторів не ввійшли до новозавітного канону, оскільки в них, незважаючи на викладені звістки про життя і смерть Ісуса Христа, не ставилася мета довести істинність його воскресіння та повчань. Спираючись на існуючі усні й писемні передання, “апостольські отці” присвячували свої листи аналізу діяльності апостолів та інтерпретації їхніх творів, міркуванням про силу віри й духу християнських мучеників, подавали заклик до віри та святості тощо¹¹.

Паралельно з текстами, в яких було сформовано основні ідеї християнства, значного поширення набула література, виразно вороже налаштована до окремих положень християнського вчення. Антихристиянські ідеї формулювалися як у рамках конкретних концепцій, так і в межах окремих доктрин, що активно поширювалися і швидко еволюціонували протягом I–IV ст., – гностицизму, монтанізму, іконоборства, аполінаризму, несторіанізму, монофізитизму та ін.¹² Для обґрунтування власних ідей представники цих течій не тільки створювали свої дії апостолів, євангелія, послання й апокаліпсиси на кшталт апостольських, а й нерідко використовували апостольські документи, які тлумачили відповідно до своїх інтересів, спотворюючи при цьому суть християнського вчення.

У III–V ст. з’явилися твори церковних письменників Александрійської школи, а також кападокійців та антиохійців – Климента Александрійського, Тертуліана, Орігена, Євсевія Кесарійського; Василя Великого, Григорія Назіанзина, Григорія Нісського, Діодора Тарського, Йоана Золотоустого та ін., у яких активно дискутувалася християнська проблематика. Однак тут, окрім тлумачень старозавітних і новозавітних книг (зокрема,

¹⁰ Іншу жанрову форму мають тільки *Пастир* Ерми Римського та *Тлумачення* Папія Іерапольського.

¹¹ Найґрунтовнішими працями, присвяченими вивченню творів апостольських отців, є: *The New Testament in the Apostolic Father*. Committee of the Oxford Society of Historical Theology. Oxford 1905; Koester H. *Synoptische Überlieferung bei den Apostolischen Vätern. Texte und Untersuchungen*, lxxv. Berlin 1957. Див. також оглядові дослідження: Лаба В. *Патрологія...*, с. 33–58; Metzger M. *The canon...*, p. 39–71.

¹² Лаба В. *Патрологія...*, с. 182; Metzger M. *The canon...*, s. 73–111.

Тертуліан наводить у своїх творах цитати з 21 книги Нового Завіту¹³), було чимало тез еретичного змісту.

Існування великої кількості творів біблійного характеру (дій, євангелій, послань) і творів, у яких обґрунтовувалися або заперечувалися ті чи інші християнські догмати, спричинило проблему, яка безпосередньо стосувалася вірогідності християнського канону. Її розв'язання було скероване на те, щоб довести, що СП – зафіксований у межах доктрини “стандарт” істини, і конкретно полягало у боротьбі з єресьми¹⁴. З цією метою на спеціально скликаних соборах велася цілеспрямована боротьба проти різних ересей, у результаті чого деякі колишні церковні авторитети були визнані еретиками і відлучені від Церкви. Так, у Першому каноні Другого Трульського собору (691–692 рр.) подавалися застереження проти Арія, Македонія Аполінарія, Несторія, Теодора Мопсуестійського, Орігена, Дидима, Евагрія Понтійського, Теодорета Кирського¹⁵. Прикметно, що церковні отці відмовлялися не від усіх тверджень апологетів, навпаки, з метою обґрунтування засад християнської віри вони широко послуговувалися цитатами з їхніх творів і передусім – коментарями до книг Старого Завіту (СЗ) і НЗ. При цьому визначальним став принцип Климента Александрійського, згідно з яким недоцільно ставити під сумнів усе, що сказали еретики, адже вони вірять у багато речей, у які вірять і християни (Stromata I.XIII.57.1–6)¹⁶.

З часом твердження на ту чи іншу християнську тему кількох авторів почали об'єднувати в один блок, яким було зручно користуватися як у приватних диспутах, так і на церковних соборах. Сьогодні відомо, що з догматичною метою такі добірки використовувалися на Вселенських соборах: Четвертому в Халкідоні (451), П'ятому в Константинополі (553), Сьомому в

¹³ Лаба В. *Патрологія.*, с. 134–301.

¹⁴ Krumbacher K. *Geschichte der Byzantinischen Litteratur.*, s. 211.

¹⁵ Beck H.-G. *Kirche und Theologische Literatur im byzantinischen Reich. Byzantinisches Handbuch im Rahmen des Handbuchs der Altertumswissenschaft*, XII, 2, 1. München 1959, s. 414.

¹⁶ Климент Александрійський. *Строматы*. Санкт-Петербург 2003, т. 1, с. 109–110.

Нікеї (757) та ін. Зокрема, на Сьомому Вселенському (Другому Нікейському) соборі, що відбувся під патронатом імператриці Ірини та під головуванням патріарха Тарасія за участю 350 єпископів з метою боротьби з іконоборством, із різних патристичних творів вишукувалися цитати, у яких ішлося про вшановування святих, ікон, мошей та інших реліквій, чого не визнавали іконоборці¹⁷. У свою чергу, подібні катени робили й іконоборці, підбираючи, наприклад, цитати з творів церковних письменників, які були скеровані проти культу зображень. Таку добірку, зокрема, зроблено на “лістрикійському” псевдособорі в Гіерії 754 р., скликаному Константином V для підтвердження політики іконоборства та його богословського обґрунтування¹⁸.

Власне за таких умов виникли і невдовзі набули поширення спеціально укладені збірки, що становлять уривки з творів декількох авторів і присвячені тлумаченню біблійних книг. Серед греків такі компіляції не зникали до пізнього середньовіччя. Крім того, досвід біблійної егзегези було перенесено в інші сфери, зокрема, в риторику. Згідно з Гербертом Гунгером, такими “ланцюговими коментарями” у середньовізантійську епоху були катени до творів найпопулярнішого ритора II–III ст. Гермогена¹⁹.

У візантійській писемності жанр богословських коментарів розвинувся з традицій тлумачення священних текстів юдеями. Антична філологія збагатилася християнською егзегезою лаконічнішими й рухливішими формами коментарів у вигляді схолій, глосаріїв, катехиз, які становили своєрідний навчальний пропедевтичний жанр, що в легкій і доступній формі ознайомлював читача або слухача з основами віровчення та його окремими фрагментами²⁰.

¹⁷ Hollingsworth P. A., Cutler A. Iconoclasm. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, ed. A. P. Kazhdan, Oxford; New York 1981, vol. 2, p. 975–977; Бычков В. В. *Малая история византийской эстетики*. Киев 1991, с. 155–231.

¹⁸ Treadgold W. *A History of the Byzantine State and Society*. Stanford, California 1997, p. 306–336.

¹⁹ Hunger H. *Die Hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner*. München 1978, p. 80.

²⁰ Алексеев А. А. *Текстология славянской Библии*. Санкт-Петербург 1999, с. 39.

Уже в перших новозавітних текстах, які згодом увійшли до християнського канону, зустрічалися різні види “помочі читачеві” – особливі допоміжні засоби для самостійного і публічного читання СП, що створювалися в різний час і на різних територіях²¹. У грецьких текстах з-поміж інших таких засобів (поділ на глави, заголовки, передмови, пунктуація) були поширені так звані схолії – нотатки тлумачного характеру, які вибиралися з творів одного або декількох давніх церковних авторів-екзегетів і мали дидактичну мету. Це могли бути як довільні пояснення стосовно випадково дібраних фрагментів тексту СП, так і послідовні його витлумачення, що становили єдине ціле. В останньому випадку вони вважалися коментарями й починаючи з XV ст. отримали назву “катени”.

Як подає “The Oxford Dictionary of Byzantium”, *катени* – це збірка екзегетичних фрагментів, складених з цитат богословів (Отців Церкви, єретичних письменників), що прикріплюються до певного вірша Біблії і йдуть за послідовністю самого тексту²². Походження назви “катена” (лат. *catenae* – “ланцюг”; те саме, що гр. *σεῖραι*) нечітке. Значення цього слова можна пояснити як у прямому сенсі – “пов’язані однією темою і розташовані послідовно цитати авторів”, так і символічно – зв’язок схваленого Церквою тексту, тобто канонічної книги СП, до якої робиться тлумачення, та коментарів церковних авторитетів, що в такий спосіб засвідчує поєднання біблійної й патристичної спадщини.

Вперше жанр пов’язується з ім’ям ритора, екзегета і софіста Прокопія з Гази (465–528), який у V–VI ст. складав коментарі до біблійних текстів СЗ (Восьмикнижжя, Пісні пісень, Приповідок та ін.): їхній “затемнений” зміст, згідно з Прокопієм, зумовлений втратою наступними поколіннями здатності їх розуміти. Намагаючись пояснити книги СП, він зібрав велику кількість тлумачень на біблійні тексти Отців Церкви перших століть поширення християнства, завдяки чому вперше систематизував

²¹ Мецгер Б. М. *Текстология Нового Завета*. Москва 1996, с. 19–25.

²² Irmscher J., Kazhdan A. *Catenae. The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 1, p. 391. Подібну дефініцію див. також Мецгер Б. М. *Текстология...*, с. 25; Мень А. *Библиологический словарь*. Москва 2004.

патристичну спадщину²³. Сьогодні ці коментарі втрачені: від них зберігся не оригінальний текст, а лише “середньовічна катена дуже поганої якості”²⁴. Про вагомість і оригінальний характер праці Прокопія свідчать тільки відгуки давніх авторів. Зокрема, Фотій, константинопольський патріарх (858–867 рр. і 877–886 рр.), у своїй відомій праці “Тисячокнижжя” так описує катени Прокопія: “Прочитав екзегетичні послання софіста Прокопія, які стосуються Восьмикнижжя Старого Завіту, Книг Царів і Хронік. Стиль цього екзегета є розтягнутий і велемовний, однак не тому, що автор тратить час на даремні і зайві для диспуту відступи, але тому, що він часто наводить різні думки на ту саму тему. У вступі Прокопій говорить, що він створив важливу працю, яка засадничо відрізняється від скороченого і гарного трактату Теодорета (Кирського – *О.Я.*). [...] Стиль автора доведений до досконалості і, як для екзегетичного викладу, є занадто прикрашений”²⁵.

Проте слід зазначити, що Прокопій не був першим, а у свій час – не єдиним укладачем таких коментарів. За Карлом Крумбахером, до Прокопія катени укладав Євсевій Кесарійський (бл. 260–339/340 рр.), відомий церковний діяч і вчений свого часу. Такого висновку німецький візантиніст дійшов, покликаючись на кодекс, що зберігається у Ватиканській бібліотеці, в якому до біблійного тексту, розташованого в шість колонок, подається коментар, підписаний іменем Євсевія, про що свідчить відповідний запис: *Εσέβιος ἐγὼ σχόλια παρέθηκα* (“Я, Євсевій, уклав схолії”)²⁶. Існування попередників Прокопія припускає також і Ганс-Георг Бек, згідно з яким біблійні катени спочатку було створено з коментарів Ісихія та Атанасія, до яких згодом було долучено тлумачення Теодорета, а відтак – і отцівські коментарі. У такий спосіб утворилася об’ємна катена, яку уже в VI ст. було скорочено або під впливом Прокопія, або ж завдяки

²³ Baldwin B., Kazhdan A. Prokopios of Gaza. *The Oxford Dictionary of Byzantium*, vol. 3, p. 1732.

²⁴ Там само.

²⁵ Focjusz. *Biblioteka*. Warszawa 1988, t. 2, s. 159–160.

²⁶ Krumbacher K. *Geschichte der Byzantinischen Litteratur.*, s. 211.

одному з його учнів²⁷. Цікавими стосовно цього є дані Георга Каро і Йоаннеса Ліцмана, які наводять імена щонайменше 26 біблійних коментаторів, що пов'язувалися в одній катені²⁸.

Важливими візантійськими катенами пізнішого часу були “ланцюгові” коментарі, створені пресвітером Андрієм (VII–X ст.), Йоаном Друнгарієм (X ст.), Михаїлом Пселлом і Никитою, єпископом Серрським, пізніше – митрополитом Гераклеї в Тракії (XI ст.), Николаєм Музаломом і Неофітом Евклістом (XII ст.), Макарієм Хрисокефалом (XIV ст.). Значне поширення у візантійській Церкві мали також анонімні катени, які не подавали жодної інформації для можливої ідентифікації їх творців²⁹. На Заході, де традиція катен не була такою розвинутою, найвідомішою в цей період збіркою тлумачень вважається “золота катена” Томи Аквінського (1224–1274) з уривками із близько 80 біблійних коментаторів.

У VI ст. беруть початок також катени до НЗ. Саме в цей час виникає основна форма Матвіївської катени, яка зазвичай називалася *Ἑρμηνεία τοῦ Χρυσόστομου σύντομος* (“Скорочене тлумачення Хризостома”) і становила витяг із гомілій Йоана Золотоустого на Євангеліє від Матвія, доповнений схоліями інших отців. Те саме стосується катени до Євангелія від Йоана, на початку якої також стоїть *Ἑρμηνεία σύντομος* (“Скорочене тлумачення”) з Йоана Золотоустого, правдоподібно того самого редактора, що й у Матвія. Розширення і скорочення катен до Євангелій від Матвія і Йоана, як припускає Ганс-Георг Бек, були зроблені на два століття пізніше³⁰. Катени до Євангелія від Марка у вузькому розумінні цього слова не було зроблено. Замість неї слугує збережений у двох редакціях коментар, де називаються різні імена упорядників, зокрема – Оригена, Кирила, Леонтія, проте найчастіше в цьому контексті фігурує Віктор із Антіохії. Висловлюється припущення, що укладач цих коментароподібних катен,

²⁷ Beck H.-G. *Kirche und Theologische Literatur...*, s. 419.

²⁸ Karo G., Lietzmann J. *Catenarum graecarum catalogus. Nachrichten von der Königl. Gesellschaft der Wissenschaften zu Göttingen: Philosophisch-historische Klasse...*, 1902, s. 312–319.

²⁹ Krumbacher K. *Geschichte der Byzantinischen Literatur...*, s. 208.

³⁰ Beck H.-G. *Kirche und Theologische Literatur...*, s. 421.

на третину складених з текстів Йоана Золотоустого, використовував праформу Матвіївської катени, яку, як зазначалося, було опрацьовано не раніше VI ст.³¹ Що ж до катени на Євангеліє від Луки, створеної, як і інші, в цей же час, то відомо, що в її основі є тлумачення коментатора IV ст., що підписувався псевдоім'ям Тит із Востри, витяги з коментарів якого, окрім того, наводяться серед тлумачень інших коментаторів Луки³².

Візантійські екзегети створили катени до книг як Старого, так і Нового Завіту, в межах окремих їхніх книг виокремлюються різні типи коментарів. Зокрема, на основі катен до псалмів Жіль Доріваль поділив жанр на дві групи: *палестинські* і *константинопольські* катени, виводячи останні з періоду 650–700 рр. Перший тип палестинської групи є моделлю Прокопія і складається з цитат із коментарів або гомлій палестинських авторів. Другий палестинський тип – це ланцюгові схолії, які характеризуються своєю лаконічністю і відрізняються за формою. Вони були впорядковані в колонку паралельно до біблійного тексту, так що кожна схолія знаходилася поруч із коментованим віршем. Інколи переписувач залишав порожнє місце між двома схоліями. Іншу групу становлять константинопольські катени, які часто укладалися з цитат одного авторитетного письменника, передусім Йоана Золотоустого, іноді – Теодорета Кірського. Інший константинопольський тип складався з цитат двох авторів і пропонував, за Дорівалем, радше інтегрований коментар окремих богословів, аніж набір цитат. Третя константинопольська модель комбінувала Золотоустого і Теодорета з палестинськими письменниками³³.

Подібні типи катен були властиві і для інших книг християнського канону. Форма, розташування та спосіб оформлення катен залежали від їх обсягу. Там, де вони були не надто великі, основний текст розміщувався посередині сторінки, а коментарі розташовувалися довкола і часто писалися меншими буквами, нерідко – мінускулом. Імена екзегетів подавалися іноді на полях, іноді – в корпусі катени і були, як правило, скорочені. На

³¹ Beck H.-G. *Kirche und Theologische Literatur...*

³² Там само, с. 422.

³³ Dorival G. La postérité littéraire des chaînes exégétiques grecques. *Revue des études byzantines*, 43, 1985, p. 209–226.

зв'язок між текстом і коментарем вказували діакритичні знаки. Щоб розгашувати надто об'ємну катену, основний текст поділявся на секції, за якими в окремих абзацах слідував коментар, виконаний таким самим розміром і типом шрифту (маюскул), що й канонічний текст. Імена авторів у цьому випадку подавалися на полях або ж без інтервалу в тексті катени. Перед окремими книгами подавався також вступний чи ілюстративний матеріал. Зокрема, грецьким Євангеліям часто передували канони Євсевія і його лист до Кипріяна, біографії євангелістів та ін. Перед Павлівськими посланнями поміщалося життє апостола, список його подорожей, розповідь про мучеництво тощо.

* * *

Перенесення на слов'янський ґрунт християнської культури вимагало перекладу з грецької мови, необхідного для богослужень репертуару книг СЗ і НЗ. У Київській Русі, куди біблійні тексти потрапили з Візантії через болгарське посередництво, вони були згруповані трьома функціональними різновидами – службовим (вибрані з канону тексти розташовувалися в тому порядку, в якому вони читалися під час богослужіння впродовж року), четв'їм (включав повний текст відповідної книги, розташований за встановленим порядком) і тлумачним (розбитий на дрібні фрагменти текст супроводжувався коментарями Отців Церкви), кожен із яких мав своє спеціальне призначення, склад, особливості тексту, власну історію виникнення та побутування³⁴.

³⁴ Воскресенский Г. А. *Древнеславянский Апостол: Послания св. апостола Павла по основным спискам четырех редакций*. Сергиев Посад 1892–1908, вып. 1–5; Его же. *Древний славянский перевод Апостола и его судьбы до XV в. Опыт исследования языка и текста славянского перевода Апостола по рукописям XII–XV вв.* Москва 1879; Амфилохий, архим. *Древнеславянская Псалтирь*. Москва 1880–1882, т. I–III; Ягич И. В. *Служебные минеи за сентябрь, октябрь, ноябрь. В церковно-славянском переводе по русским рукописям 1095–1097 гг.* Санкт-Петербург 1886; Алексеев А. А. Кирилло-Методиевское переводческое наследие и его исторические судьбы: Переводы Св. Писания в славянской письменности. *История, культура, этнография и фольклор славянских народов: X Международной съезд славистов*. Доклады советской делегации. София 1988, с. 124–145; Жуковская Л. П. Общая группировка славянских рукописей Евангелия X–XIV вв. *Ее же. Текстология и язык древнейших славянских памятников*. Москва 1976, с. 224–263; Алексеев А. А., Лихачева О. П. К текстологической

Задля правильного розуміння ці тексти нерідко поєднувалися з коментарями. При цьому для різних типів біблійних книг коментарі були властиві неоднаковою мірою. Найоб'ємнішими вони були у тлумачних текстах, які супроводжувалися екзегетичними матеріалами задля свого догматичного та церковно-повчального призначення.

Майже усі відомі у слов'янській писемності коментарі належать східним Отцям Церкви і пізнішим візантійським богословам, передусім Теодорету Кірському, Йоану Золотоустому, Григорієві Нісському та ін., які жили в IV ст., а також Теофілактові Болгарському (Охридському) і Никиті Іраклійському з XI–XII ст.³⁵ У слов'янській традиції засвідчені коментарі на всі книги біблійного канону, зокрема на всі тексти НЗ: Євангелія від Матвія, Марка, Луки, Йоана, Діяння, послання Павла, Соборні послання апостолів та Одкровення. Розповсюдженими тлумаченнями старозавітних книг були Тлумачення до Псалтиря, зроблені Атанасієм Александрійським, а також Теодоритом Кірським; до Пісні пісень – коментарі Філона Карпафійського; до книги пророка Даниїла – Іпполіта Римського та ін. Із книг християнського канону поширення у слов'ян мали: Тлумачне Євангеліє Теофілакта Болгарського, Тлумачення до послання апостола Павла кількох авторів, Тлумачення до Одкровення Андрея Кесарійського. Ці та інші коментарі, що робилися до певної із біблійних книг тлумачного типу, могли належати як одному авторові, так і кільком, формуючи в цьому випадку катени. Поширеними у слов'ян катенами були згадані вже тлумачення Теофілакта Болгарського (становили зібрання найпоширеніших коментарів на Тетраєвангеліє) і Філона Карпафійського (відоме під іменем цього автора тлумачення на Пісню пісень насправді було збіркою з тлумачень самого Філона, а також Іпполіта Римського, Григорія Нісського, Псевдо-Прокопія з Гази)³⁶.

истории древнеславянского Апокалипсиса. *Материалы и сообщения по фондам Отдела рукописной и редкой книги*. Ленинград 1987, с. 8–22 та ін.

³⁵ Алексеев А. А., Лихачева О. П. Библия. *Словарь книжников и книжности Древней Руси*. Ленинград 1987, вып. 1, с. 68–83.

³⁶ Його ж *Текстология славянской Библии*. Санкт-Петербург 1999, с. 35–39; Алексеев А. А., Лихачева О. П. Библия, с. 68–83.

Основним для слов'янської писемності способом їх розташування було почергове розташування біблійного тексту і коментарів – так звані “широкі катени”, при цьому перикопи (частини біблійного тексту, до яких робилися тлумачення), залежно від намірів коментатора, могли бути більшими чи меншими³⁷. Наприклад, згідно з описом № 223 у “Сводном каталогі”, текст Одкровення XIII ст. розбитий на 309 уривків і 72 зачала³⁸.

У церковнослов'янських літургійних книгах іншого складу – службових і четьїх – коментарі мають інший вигляд, аніж у текстах тлумачного типу. Зокрема, в новозавітних четьїх рукописах – Тетраєвангеліях (складаються з текстів послідовно викладених чотирьох Євангелій – від Матвія, Марка, Луки, Йона) і Апостолах-тетрах (з Діяннями і Посланнями апостолів) – тлумачення традиційно наводилися перед окремими книгами канонічної частини тексту, де, як правило, подавалися скорочено у вигляді передмов.

У Тетраєвангеліях XI–XIII ст. найпоширенішими коментарями були *витяги* з Тлумачного євангелія Теофілакта Болгарського, створеного в XI ст. і невдовзі перекладеного церковнослов'янською мовою. Перед текстом кожної книги Тетраєвангелія подавалася передмова, що подавала відомості про євангелістів, наводився перелік глав окремих книг із короткими заголовками, які розкривали їх зміст, відповідно до чого текст кожної книги поділявся на дрібніші частини, про що за допомогою лемм (позначень на полях на зразок *зач.* – *зачало* тощо) повідомлялося в основному тексті і/або на полях. Рукописи з такими передмовами, змістом і розподілом переписувалися також і в XVI та XVII ст., незважаючи на те, що пам'ятки четьїого типу в цей час активно видавалися друкарським способом³⁹. Про традиційний характер цих відомостей у церковнослов'янських Євангеліях свідчить, зокрема, збірка рукописних Євангелій Львівського історичного музею (ЛІМ), де 35 із 42 збережених тут Тетраєвангелій

³⁷ Алексеев А. А. *Текстология славянской Библии...*, с. 34.

³⁸ *Сводный каталог...*, с. 241.

³⁹ Пор. Запаско Я. П., Ісаевич Я. Д. *Пам'ятки книжкового мистецтва: Каталог стародруків, виданих на Україні*. Львів 1981, кн. 1; Львів 1984, кн. 2, ч. 1; кн. 2, ч. 2.

перед окремими євангельськими книгами мають відповідні передмови (перед Євангелієм від Матвія дається вказівка про походження передмови, див., наприклад: *Феофілакта архієпископа Болгарського передмова* (Рук. 33, арк. 9)⁴⁰, наводиться перелік глав, а сам текст поділяється на дрібніші фрагменти⁴¹.

Подібні коментарі-передмови одного автора були характерними і для четвёртого Апостола. Однак на слов'янських теренах церковним книгам такого складу практично не властива візантійська традиція тлумачень у вигляді екзегетичних витягів із багатьох авторів. Прикметно, що й самих рукописів церковнослов'янського Апостола з найдавнішого часу було значно менше, ніж євангельських текстів. Згідно із "Сводным каталогом", близько 30% рукописів у цей період становлять Євангелія і тільки 7% – Апостоли⁴². Така пропорція, зрештою, зберігалася й надалі, що засвідчено в локальних книгозбірнях, зокрема, у згаданій вже збірці ЛІМ, у якій на 47 Євангелій різного типу припадає тільки 8 Апостолів, створених у цей же час.

З-поміж збережених слов'янських Апостолів найдавнішої пори помітне місце посідає Кристинопольський Апостол (ЛІМ, Рук. 39), датований серединою XII ст. і створений на Волині, який вирізняється своїм складом, добрим збереженням, змістом, манерою виконання, а найбільше – унікальними катенами, що є повним перекладом відповідного візантійського коментаря. Щоб вкласти цю пам'ятку в контекст давньослов'янської писемності, подамо деякі істотні відомості з історії створення книг згаданого типу, а також коротко зупинимося на характері їх запозичення та поширення у слов'ян.

Апостол – важливий богослужбовий текст, що, згідно з канонам, включає 22 окремі твори: Діяння, 7 Соборних послань апостолів Якова, Петра, Йоана та Юди, 14 Послань апостола

⁴⁰ П'ять зі згаданих рукописів є пошкодженими – з утраченим початком, відтак не виключено, що передмова Теофілакта Болгарського, яка зазвичай розташовувалася перед першим із Євангелій, знаходилася й у них.

⁴¹ Див. докладний опис рукописних Євангелій зі збірки ЛІМ в: Ясіновська О. В. *Каталог кирилических рукописних Євангелій зі збірки Львівського історичного музею*. Львів 1996.

⁴² *Сводный каталог...*

Павла до ранньохристиянських громад (римлян, коринтян, галатів, ефесян, филип'ян, колосян, солунян, євреїв) і до окремих осіб (Тимофія, Тита, Филимона). Грецький текст окремих книг пам'ятки відносять до I ст. У єдину збірку їх об'єднано в IV ст., тобто в період утвердження новозавітного канону.

У візантійській церковній писемності склалися три типи Апостола: 1) Апостол-четьїй з повним текстом Діянь і Послань апостолів; 2) Апостол-апракос або “Апостольські читання”, тексти в якому розташовано в тому порядку, як вони звично читалися під час богослужінь упродовж року, починаючи від Великодня. Залежно від складу, цей тип Апостола міг бути *короткий* (включає читання днів від Великодня до П'ятидесятниці, починаючи від якої подаються тільки читання на літургії в суботи і неділі; *повний*, з читаннями всіх днів року (за об'ємом повний Апостол-апракос відповідно меншим, аніж четьїй); *празничний* – короткий набір уривків з Апостола на великі празники; 3) Тлумачний Апостол, який не включав Діянь, а починався з Послань, а саме – з Послання до римлян. Текст тут розбивався на дрібні фрагменти у супроводі тлумачень (коментарів) християнських авторів: Теодора, Севіра, Ікуменія та ін.⁴³

У писемній спадщині переклад Апостола церковнослов'янською мовою належить до кирило-методіївської доби і є свідченням високої літературної майстерності перших перекладачів⁴⁴. У період формування слов'янської писемності (60-ті рр. IX ст.) було перекладено короткий Апракос. Переклад четьїйого здійснено вже після смерті Кирила-Константина Філософа, між 869–885 рр.⁴⁵

⁴³ Лихачева О. П. Славяно-русский Апостол XI–XIV вв. *Методические рекомендации по описанию славяно-русских рукописей для Сводного каталога рукописей, хранящихся в СССР*. Москва 1976, вып. 2, с. 420–447.

⁴⁴ Верещагин Е. М. *Из истории возникновения первого литературного языка славян: Переводческая техника Кирилла и Мефодия*. Москва, 1971; Мещерский Н. А. *Источники и состав древней славяно-русской письменности IX–XV веков*. Ленинград 1978.

⁴⁵ Воскресенский Г. А. *Древнеславянский Апостол*; Его же. *Древний славянский перевод Апостола*; Жуковская Л. П. Типология рукописей древнерусского полного апракоса XI–XIV вв. в связи с лингвистическим изучением их. *Памятники древнерусской письменности: Язык и текстология*. Москва 1968, с. 199–332; Лихачева О. П. Славяно-русский Апостол XI–XIV вв., с. 420–447; Пенев П. С. Основни проблеми около появата на първия старобългарски превод на Апостола и неговата

Рукописи, створені в перший етап історії церковнослов'янського апостола, не збереглися. Найдавніша кирилична пам'ятка такого змісту – південнослов'янський Єнінський Апостол (знайдений 1960 р. у с. Єніна, Болгарія) – належить до другої половини XI ст.⁴⁶ і, як і більшість відомих слов'янських рукописів цієї пори (Охридський апостол, кін. XII ст.⁴⁷, Слєпчинський Апостол, можливо, кін. XII ст.⁴⁸, Карпінський Апостол XIII ст.⁴⁹, Апостоли XII–XIV ст.⁵⁰, Мануйлівський Апостол кін. XIII – поч. XIV ст.⁵¹, Шишатовський Апостол 1324 р.⁵² та ін.), є повними чи короткими апракосами. Повні Апостоли і Тетраєвангелія, за невеликими винятками⁵³, починають домінувати в богослужбовому використанні тільки від XIV ст.

На такому тлі особливе місце посідає створений у середині XII ст. Кристинопольський (КА) або Городиський Апостол, який є найповнішим із найдавніших збережених у давньослов'янській літературній традиції списків перекладу Діянь і Послань апостолів церковнослов'янською мовою⁵⁴.

по-нататїшна сѣдба (преглед на изследванията). *Старобългарска литература*, № 17, с. 98–116; Його ж. Към историята на Кирило-Методиевия старобългарски превод на Апостола. *Кирило-Методиевски студии...*, кн. 6, с. 246–316.

⁴⁶ Мирчев К., Кодов Хр. *Енински Апостол: Старобългарски паметник от XI век*. София 1965.

⁴⁷ Добрев И. Погрешно мнение за Охридския Апостол. *Старобългарская литература*. 1984, № 16, с. 3–17.

⁴⁸ Ильинский Г. А. *Слєпченский Апостол XII в.* Москва 1911.

⁴⁹ Амфилохий, архим. *Древнеславянская Псалтирь*.

⁵⁰ Рук. №№ 109–114, 140, 224–226, 236, 328–329, 420–427. *Сводный каталог...*, с. 46, 136–142, 162, 241–242, 246–247, 286–287, 341–342.

⁵¹ Воскресенский Г. А. *Древний славянский перевод Апостола*.

⁵² *Apostolus Šišatovacensis. Anni 1324*. Edendum curavit D. E. Stefanović. Wien 1989.

⁵³ Одним із четьїх Апостолів є болгарський рукопис XIII ст. (Наумов А. Церколезский Апостол как богослужебная книга. *Богданович Д., Велчева Б., Наумов А. Болгарский Апостол XIII века: рукопись Дечани-Црколез 2*. София 1986, с. 81–146), повними Апостолами є також давньоруський і сербський рукописи XIII–XIV ст. (*Сводный каталог...*, с. 342–343).

⁵⁴ Кристинопольський Апостол не становить єдиного кодексу: 291 арк. зберігається у фондах Львівського історичного музею (Рук. 39), 8 арк., що складають п'ятий зошит рукопису, – в Національній бібліотеці України ім. В. Вернадського в Києві. Вважається, що ці аркуші були відділені від головної частини рукопису ще у XVIII ст.

З невеликими втратами⁵⁵ КА пропонує послідовний виклад апостольських Діянь та всі Вселенські й Соборні Послання. Особлива цінність пам'ятки полягає у присутніх тут катенах – тлумаченнях апостольських читань, які на сьогодні є єдиним відомим повним слов'янським перекладом відповідної частини візантійського біблійного коментаря.

Незважаючи на унікальність згаданих тлумачень, їх докладно не вивчено. Як правило, дослідники, увагу яких у різний час привертав КА, про коментарі або взагалі не згадували, або ж обмежувалися лише констатацією їх наявності. Це характерно як для давніх, так і для сучасних праць, присвячених вивченню цієї пам'ятки. Зокрема, Антін Петрушевич, який першим увів КА в науковий обіг, подає про рукопис дуже скупи відомості палеографічного та кодикологічного характеру (коротко називає зміст пам'ятки, кількість сторінок, робить припущення про час та місце його створення тощо) і лише побіжно згадує про катени⁵⁶. Подібну інформацію наводять Ізидор Шараневич⁵⁷, Петро Владіміров⁵⁸, Олексій Соболевський⁵⁹, а трохи згодом – Іларіон Свенціцький⁶⁰, Сергій Маслов⁶¹, Агатагел Кримський⁶²,

⁵⁵ Детальний палеографічно-кодикологічний опис рукопису див.: Ясіновська О. В. Кристинопольський Апостол як цінна пам'ятка українського рукописного мистецтва XII століття (палеографічний та кодикологічний опис). *Записки Львівського історичного музею*. Львів 2008, № 12, с. 303–324.

⁵⁶ Петрушевич А. С. *Каталог церковно-славянских рукописей и старопечатных книг кирилловского письма, находящихся на археологическо-библиографической выставке в Ставропигийском заведении*. Львов 1888, с. 4–5 (короткий опис, XII в.)

⁵⁷ Шараневич И. *Каталог археолого-артистических предметов, церковно-славянских рукописей и старопечатных книг кирилловского письма, находящихся в музее Ставропигийского и-та*. Львов 1890, с. 22 (короткий опис, XII в.).

⁵⁸ Владимиров П. В. Обзор южнорусских и западнорусских памятников письменности от XI до XVII ст. *Чтения в Обществе Нестора Летописца*. Киев 1890, кн. 4, отд. 2, с. 10.

⁵⁹ Соболевский А. И. *Лекции по истории русского языка*. Санкт-Петербург 1901, с. 13.

⁶⁰ Свенціцький І. *Опис рукописів Народного дому з колекції Ант. Петрушевича*. Львів 1906, ч. 1, с. VII; Его же. *Опись музея Ставропигийского института во Львове*. Львов 1908, с. 13, № 39 (37).

⁶¹ Маслов С. И. Отрывок Христинопольского апостола, принадлежащий библиотеке Университета св. Владимира. *Известия ОРЯС*, 1910, т. 15, кн. 4, с. 229–269.

⁶² Крымский А. *Украинская грамматика для учеников высших классов гимназий и семинарий Приднепровья*. Москва 1907, т. 1, вып. 1, с. 68.

Михайло Возняк⁶³, Олександр Колесса⁶⁴. Не подається докладного опису катен й у передмові до видання пам'ятки Омеляна Калужняцького⁶⁵, а також у новішій літературі⁶⁶.

* * *

У контексті розгляду коментарів-катен у КА варто зауважити, що ця пам'ятка пропонує значний допоміжний апарат, покликаний полегшити читачеві індивідуальне читання рукопису (можливо, – келійному; дослідники не виключають можливість створення КА у Городищенському монастирі для власних потреб ченців⁶⁷), або при його використанні під час літургії при рецитації уривків СП, визначених церковним календарем (лекціонарієм). Цей допоміжний апарат включає: поділ на глави (виокремлюються за допомогою заголовків, виконаних більшими і/або потовщеними літерами, інколи – кіновар'ю), зачала (виділяються за допомогою цифрового позначення кириличними буквами, які пишуться в тексті над початком відповідного фрагменту й дублюються на полях, де супроводжуються назвою, що водночас є коротким змістом цієї рубрики, а також вказівкою на день року, коли цей текст має читатися), різного роду позначеннями, що привертають увагу до певного тексту (наприклад, *притча*; *законъ*; *исла*; *исходъ*; *вты* “буття”; *ѡм* “псалом”), або вказують на його завершення (наприклад, *коц притчи* “кінець притчі”; *коньць зач* “кінець зачала” та ін.), використання характерної пунктуації, а також виокремлення початків деяких віршів за допомогою кіноварі, збільшених чорних літер або невеликих ініціалів.

⁶³ Возняк М. С. *Історія української літератури*. Львів, 1920, т. 1: До кінця XV віку, с. 52.

⁶⁴ Колесса О. Південно-волинське Городище і городиські рукописні пам'ятки XII–XVI ст. *Науковий збірник Українського університету в Празі*. Прага 1923, т. 1, с. 35–47.

⁶⁵ Kaluzniacki Aem. *Actus epistolaequae Apostolorum palaeoslovenice. Ad fidem codicis Christinopolitani saeculo XII-o scripti*. Vindobonae 1896.

⁶⁶ *Сводный каталог.*, с. 101–103; van der Tak J. G. *The Old Slavic Apostolos: The Lessons of the Short Lectionary from Pentecost to Great Lent and the Abstracts of the Epistles*. Amsterdam 1999.

⁶⁷ Запаско Я. П. *Пам'ятки книжкового мистецтва. Українська рукописна книга*. Львів 1995, с. 199–201.

Окрім такої візуальної допомоги, у КА зустрічається значна кількість різнопланових за своїм характером коментарів, покликаних уточнити або пояснити читачам окремі слова, фрази або й більші фрагменти тексту. З-поміж нотаток тлумачного характеру в рукописі є глоси, схолії і власне катени.

Глоси традиційно визначають як короткі пояснення важких слів або фраз, які пишуться між рядками основного тексту або на полях. Глосами у КА виступають: синоніми, (наприклад, до слова *мудьно* “повільно” наводиться синонім *кѣмо* (арк. 36 зв.) окремі словоформи, що їх коментатор вважає правильнішими наприклад, пропонує замість давального відмінка у власній назві *оу книдѣ* (пор.: *и кѣда бывше оу книдѣ*), (арк. 36 зв.), знахідний – *въ книдѣ*, лаконічні пояснення окремих слів наприклад, слово *македонїа* уточнюється як *градѣ-колонна*, (арк. 11 зв.), однак найчастіше – це короткі висловлювання, які наводяться на полях з метою пояснення незрозумілих на перший погляд місць основного тексту. При цьому уточнюватися може як частина вірша, так і один або й два і більше віршів. Наприклад, уточненням фрагменту вірша *яко дѣло азъ дѣлаю въ дѣни ваша. кѣмоу же не имате вѣры яти. аще кто и повѣсть вамъ* (Ді. 13:41) служить глоса *сирѣчь вѣ распака и оумре* (арк. 2); слова канонічного тексту *а мы прѣвѣхавше ѿ твѣра* (Ді. 21:7) тлумачаться як *нишьдше аплѣ ѿ твѣра* (арк. 22 зв.); див. також глосу до віршів *Діань многоу же плачь бы' вѣхъ. и нападъше на выи павловоу облобызахоу тни печални. паче о словеси кже рече. яко ктомоу не имате видѣхъ лица моего* (Ді. 20:37–38) – *сирѣчь о немъ же влше страдати кѣмъ вѣни сѣа ради* (арк. 22). Ряд глос у КА служать обґрунтуванням наведених у канонічній частині відомостей: глоса *яко ничимъ же обидить иудѣи паула* до (Ді. 27:32, арк. 36) обґрунтовує необхідність відпустити Павла з причини його невиності; глоса *яко дързыи вѣщиньныи языкъ* до (Як. 3:1, арк. 47 зв.) пояснює чому не слід ставати вчителями іншим тощо.

Глоси в КА використовуються також для повторення інформації, яка подавалася вище (часто на іншій або й кількох інших сторінках) і, на думку книжника⁶⁸, могла забутиися.

⁶⁸ У КА автором глос є переважно сам переписувач, інколи їх робить коментатор цього тексту.

Саме таку функцію виконує коротке пояснення до Ді. 18:11, де за допомогою вказівки *прибывши въ коринфъ* (арк. 16 зв.) нагадується, що описане в даному фрагменті навчання Павлом поган християнській вірі відбувається в Коринті (найближча вказівка в канонічному тексті про місцеперебування апостола подається ще на початку глави Ді. 18:1, арк. 16). Подібну роль виконують у КА глоси на арк. 6 зв. та ін. Глоси, які мають форму короткого висловлення, нерідко починаються словами *сыръчь, такъ*.

Дещо іншим типом тлумачень є схолії, зазвичай визначені як зауваження тлумачного характеру, що робляться з дидактичною метою. Засвідчені у КА схолії зробив, здебільшого, сам переписувач тексту. У тлумаченнях такого типу подано відомості, що стосуються уточнення термінів, традицій, звичаїв, реалій, подій тощо, викладені в основному тексті. Прикладами таких тлумачень є, наприклад, схолія, про відмінність вірувань греків-язичників і християн: *еллини вѣроваху члѣкомъ оуподобити бы свои. а мнии ни хрѣтиани не вѣроують бої подобитиса члѣкомъ* (арк. 3 зв.). Інша схолія пояснює хто такі *сикарни*, про яких ідеться в (Ді. 21:38): *носпови сикарни сѧ слышатъ разбонници. оружиж имѣюще малъмъ къ перськоу. кже соуть сикина кесаоулаченникъ. къ римьскоу. кже сѧ слышатъ синекъ. да ѿ того и сикарни дѣють разбонникомъ* (арк. 25). Схолія, зроблена до (Ді. 16:6), тлумачить чому апостоли не могли зайти у Вітинію і проповідувати там (арк. 11). Подібні схолії-коментарі переписувач робить на арк. 12, 13, 16 зв., 20 зв., 26 та багатьох ін.; на деяких сторінках наводить одразу декілька схолій (наприклад, арк. 15, 15 зв. та ін.).

Відсиланням до заміток такого роду в КА є позначення типу *тї, тол, тълкъ*, які робляться в тексті і/або на полі. Зрідка до схолій привертається особлива увага закликом на кшталт *взнимите оубо сокъ* (арк. 20 зв.). Як правило, у схоліях не вживаються спеціальні ремарки у препозиції, хоч іноді такі коментарі починаються словами: *смотри* (арк. 13), *кажеть* (арк. 18, 26 зв.), *скажеться* (арк. 21 зв.), *кже* (арк. 19) тощо. У деяких випадках переписувач обґрунтовує необхідність наведення коментаря, як наприклад, на арк. 20 зв., де доволі об'ємній схолії передують слова *понкже го не знаеть многу обычанъ*.

Особливе значення мають схолії, в яких не лише тлумачиться той чи інший фрагмент канонічного тексту, але й засвідчено ставлення коментатора до коментованого уривку, а також до інших учасників мовленевої ситуації. Прикладом може служити нотатка-схолія, яка обґрунтовує, чому священнослужителів у контексті павль... *Ѡ милнта же поглавъ въ ефегъ призвавъ попы црѣвными* (Ді. 20:16–17, арк. 20 зв.) необхідно називати саме *попы црѣвными*, а не титулувати *єпѣпы* (єпископи) чи *дидконы*, як це слід робити в інших місцях НЗ – Євангеліях, Діяннях, Посланнях (на арк. 20 зв. наводиться чимало прикладів того чи іншого вживання згаданих титулів у різних новозавітних текстах). У межах цієї схолії автор подає також міркування щодо морального образу єпископів, які мають бути *кѣ порока*; а також щодо вдів, яким належить голосити не менше, як шістдесят років, оскільки так написано в церковному уставі. В такий спосіб ця схолія “наповнюється голосами інших висловлень”, з якими вона пов’язана спільністю сфери мовленнєвого спілкування, і щодо яких автор викладає ту чи іншу власну позицію.

“Діалогічними обертонами”⁶⁹ наповнена також схолія-коментар до Ді. 26: 29–30: *Павль же рече. молилъ оубо выхъ кѣ. маллъмъ и многолъмъ не тѣкмо тебе. нѣ и всѣхъ слышашихъ мене днѣ. быти тацѣмъ тако и азъ ксмъ. развѣ оузъ сихъ*, яку переписувач КА робить у полемічній формі: *Чѣто оубо глѣши блжнныи павле. развѣ оузъ сихъ. то кѣти кѣго же пространытѣво. аще тотик срамъ да бѣгакши тако. то же прѣдъ колицѣмъ народомъ. не ты ли присно въ всихъ епистолинахъ осемъ сѣ хвалише и оузъника себе зваше. ноуже намъ въ вѣнъца мѣсто всюдоу поносиши. чѣто се ти быѣ да бѣгакши оузъ. ни оубо не бѣган рече ни сѣ стыжю. нѣ о нѣхъ немощи попоущан. но оубо могутъ прияти хвалы мочиа. а тѣзъ навькохъ Ѡ гѣ своѣго не приставляти оукна невѣлена къ ризѣ ветѣѣ. сего ради тако рѣхъ* (арк. 35 зв.). Присутнє в цьому висловленні звернення до апостола Павла – ніби учасника спілкування дозволяє не тільки виокремити “автора й адресата” окремо взятої схолії, але й розширює саму концепцію адресата в коментарях, уможливорюючи зарахування до них, окрім читачів, з їх більшою чи

⁶⁹ Бахтин М. М. Проблема речевых жанров. *Эстетика словесного творчества*. Москва 1986.

меншою компетенцією, а відтак ближчим чи дальшим ступенем близькості до мовця (тут: автора тлумачення), також таких емоційно маркованих адресатів як апостоли, що, будучи авторами канонічного тексту щодо нього власне робиться коментар мають вищий ієрархічний статус, порівняно із самим коментатором.

Однак найбільшу увагу з-поміж коментарів закономірно привертають катени, які не є довільними нотатками до окремих фрагментів канонічного тексту, а послідовностями коментарів, вибраних із творів різних давніх авторів і об'єднаних у єдине ціле. У КА катени – об'ємні тлумачення до частин Апостола, що подаються на більшості аркушів рукопису, де переважно цілком заповнюють верхнє, зовнішнє і нижнє поля (див. ілюстрацію 1). Катени в КА супроводжують в основному апостольські послання (як Соборні, так і Вселенські), а Діяння пояснені схолями і глосами. Покликами на катени в основному тексті служать, як правило, кириличні літери з супровідними діакритичними знаками. Зрідка замість астерисків до одного фрагменту коментованого тексту використовуються знаки, запозичувані з грецьких рукописів IX–XI ст.⁷⁰, при цьому кириличною абеткою позначаються пункти, згаданими знаками – підпункти коментаря (наприклад, арк. 279 зв., 280; див. іл. 2), інколи – навпаки (арк. 273, 278 зв.; див. іл. 3).

Палеографічний аналіз виявляє, що згадані коментарі писані почерком іншої людини, аніж основний текст Апостола, як і більшість глос та схолій у ньому. Вже перший погляд на катени засвідчує високу кваліфікацію майстра. Вправно виконані тонким пером, рівновіддалені одна від одної, букви поєднуються у стрункі рядки. З огляду на кількість інформації, що її переписувач катен мав умістити на полі поруч із біблійним віршем, до якого належало тлумачення, розмір букв суттєво менший – вони становлять третину висоти літер основного тексту. Літери катен відрізняються за розмірами (як, зрештою, і за характером

⁷⁰ Набір таких знаків наводить у своїй праці Джурова А.: *Въведение в славянската кодикология. Византийският кодекс и рецепцията му сред славяните България*. София 1997, с. 123.

виконання) також і від назв зачал віршів Діянь і Послань апостолів і численних вставлених помилково пропущених слів, а також глос і схолій, написаних уставом на полі. У цих випадках катени обходять згадані фрагменти, утворюючи інколи дуже вузькі смужки тексту, що є очевидним свідченням пізнішого часу їх виконання. При цьому біблійний текст пишеться посередині аркуша, а катени оточують його довкола на дуже широких, порівняно із полотном тексту, полях.

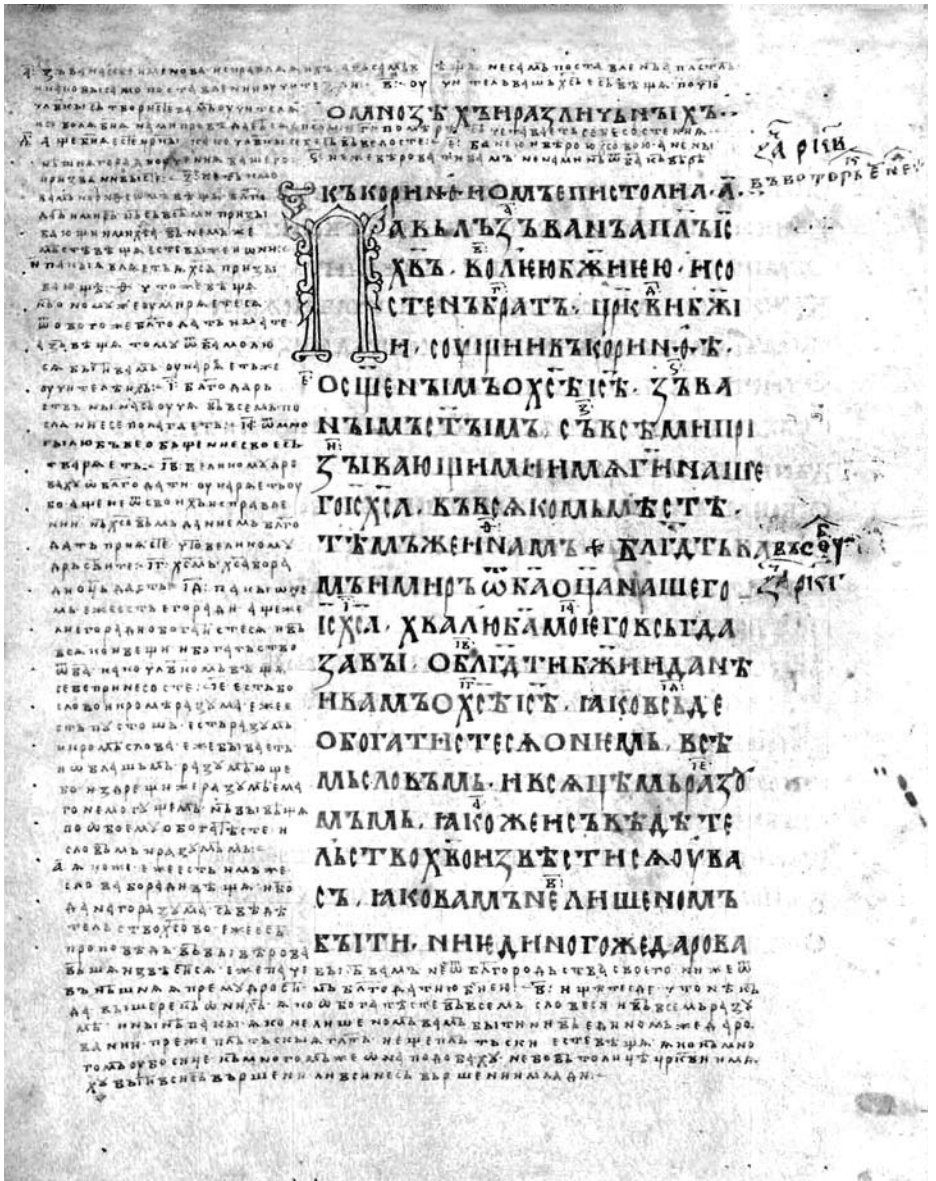
Побутує думка, що подібне рамкове облямування тексту поширене головним чином у грецьких та латинських джерелах і не є характерним для слов'янської писемності. Як виняток наводиться Тлумачний псалтир псевдо-Атанасія Александрійського, починаючи від найдавніших списків – Євгенівського Псалтиря, створеного в XI ст., та Болонського і Погодінського відповідних текстів, що походять з XIII ст., основний текст і тлумачення в яких розташовувалися паралельно у два стовпчики⁷¹. Найпоширенішим для слов'янської писемності способом розташування тлумачень вважають згадані вже “широкі катени” коли біблійний текст і тлумачення до нього чергуються на аркушах рукопису.

Як видається, рамкові катени в КА можуть свідчити про те, що: а) такий спосіб виконання канонічного тексту і коментарів мав оригінал, з якого зроблено копію; б) протографом для переписувача КА і укладача катен служив не тільки церковнослов'янський рукопис відповідного змісту, а й грецький чи латинський оригінал свідченням знання укладачем катен латинської мови можуть служити записи латинською мовою, наприклад, заголовок до Першого Послання Павла (арк. 287), а також проби пера на полях рукопису (арк. 4 зв., 215 та ін.); в) при створенні КА творці рукопису послуговувалися кількома джерелами: повним Апостолом для виконання канонічної частини і рукописами іншого складу для виконання катен – наприклад, службовим або/і тлумачним, для яких рамкове розташування було характерніше. Яке із цих або й інших припущень є вірним, з'ясується при детальнішому вивченні КА.

⁷¹ Алексеев А. А. *Текстология...*, с. 34.

Відповідно до своїх намірів, укладач катен у КА розбив канонічний текст Апостола на доволі дрібні перикопи (див., наприклад, 1 Рим., особливо арк. 100 зв.–101, а також арк. 102, 107, 189, 216, 239 та ін., де фрагментами тексту, до яких подаються тлумачення, виступають навіть одне-два слова; див. іл. 4). Початок кожного тлумачення (найчастіше першу букву) він відзначив кіновар'ю або виокремив чорнилом. Перед кожною перикопою над рядком основного тексту вміщується кириличне буквенне позначення її номеру, який збігається з номером відповідної біблійної перикопи, розташованої на полі, як правило, поряд із коментованим текстом або недалеко від нього. Коментарі до кожної із перикоп могли мати різну кількість інформації – від одного до кількох висловлень на ту саму тему. В останньому випадку коментарі вибиралися як із творів одного автора, так і з творів кількох авторів.

Якщо коментар складався з висловлення або блоку висловлень одного автора, укладач підкреслював це вказівкою *того**. Належність коментаря різним візантійським авторам відзначено в катені повним чи скороченим іменем екзегета. Зокрема, в посланні апостола Якова даються коментарі *Аполінарія – Яполнарнево, Севіра – Севірово, Василя – Васил., Дідима – Дидим та ін.*; у Посланні Петра в катенах зустрічаються поклики на *Амонія, Севіра, Кирила Александрійського, Ісихія, Філона Александрійського, Єфрема Сирина, Євсевія Кесарійського, Атанасія – Ямонна, Севірово, Кирила Александрійського, Ісихієво, Філоново, єтґо Єфрема, Євсевія Кесарійського, Яфанасию*; у Посланні Павла наводяться коментарі *Йоана Золотоустого, Василя Великого, Севіра, Кирила Александрійського, Максима Сповідника, Теодора Студита та ін.*, що вказується перед відповідними блоками коментарів – *єтґо Івана Златоустого, Василя, Севірово, Кирил, Максимово, Феодор, Феодорит* тощо. Звідка разом із іменем коментатора СП дається назва коментованого фрагмента або вказівка, звідки це тлумачення вибрано. Наприклад, *Севірово ѡ покааніи на спініе; Севірово ѡ слова; Ісихієво ѡ псалма; єтґо Василя кз созопольскомґ єтґікпѡ*. У деяких випадках творець катен, наводячи до одного фрагмента Апостола коментарі різних авторів, з якоїсь причини не вказує їхніх імен, а тільки зазначає *инз*, можливо, “інший”.

Іл. 1. Сторінка з катенами. Кристинопольський апостол, сер. XII ст., арк. 137 зв.

За невеликими винятками, така послідовність у викладі основного тексту четьйого Апостола й коментарів до нього зберігається в усьому КА, і це також виокремлює його з-поміж наявних рукописів такого складу, оскільки відомо, що у слов'янських книгах СП, які супроводжувалися катенами, згадана систематичність зберігалася не завжди. Дослідники пов'язують це з тим, що, з одного боку, при переписуванні таких рукописів траплялися пропуски – біблійний текст подався з деякими втратами, що виявлялося у відсутності тих чи інших віршів, з іншого боку, – деякі частини тексту неодноразово повторювалися. Не завжди простежувалася послідовність і при передачі самих тлумачень: вони могли або розташовуватися не в тому місці, або ж наводилися до відсутніх частин канонічного тексту⁷².

Певною мірою це пояснюється способом створення катен слов'янських інтерпретаторів, які, на відміну від грецьких авторів, не писали коментарі самостійно, а перекладали їх із інших джерел – як правило грецьких оригіналів. У цьому випадку перед слов'янськими перекладачами катен поставало декілька способів їх пропонування: 1) перекласти тлумачення і додати його до вже наявного слов'янського перекладу відповідної біблійної книги; 2) при перекладі коментаря і його долучення до основного тексту СП внести в останній певні зміни; 3) при перекладі з оригіналу біблійних коментарів перекласти також і відповідний біблійний текст, незалежно від того, наявним він був у слов'янській писемності чи ні. За спостереженням текстологів⁷³, перший спосіб перекладу катен слов'янські книжники використовували вкрай рідко. Як правило, тлумачення, все ж, впливали на основний текст СП, який унаслідок цього отримував свою власну мовну оболонку. Таким чином, коментований біблійний текст під час його перекладу являвся також результатом екстраполяції на СП екзегетичних уявлень творця коментаря.

На нашу думку, не могло бути механічним копіюванням також і творення катен у церковнослов'янських рукописах навіть за умови їх переписування з джерела, написаного цією ж

⁷² Алексеев А. А. *Текстология...*, с. 34.

⁷³ Там само, с. 35.

Н: СЪ НАМА УА ВЪ СВОЮ СЪ АННН НЪ СЪ ЧИ ВЪ АН ЧА МЪ СЪ ОУ ЖЕ М А МЪ ОУ
ВЪ НЕМЪ НЪ СЪ СЪ АН НЪ ЖЕ СЪ А МЪ СЪ СЪ СЪ А ТЪ ВЪ ПИ СЪ АН СЪ ВЪ Ч И А О
СЪ ТЪ ВЪ Н А Н Е ЖЕ П Р А МЪ СЪ

Г: ЧИ ЖЕ РЕ А СЪ НЪ :-
Г: АН ЧИ ЖЕ СЪ А Н Н А Р
А Н ЧИ СЪ ВЪ Ч Ю ВЪ СЪ ТЪ МЪ ОУ
СЪ УМЪ ВЪ СЪ ТЪ МЪ А ЖЕ СЪ О Л О М О Ч
Г: А СЪ А МЪ ЖЕ РЪ СЪ А МЪ СЪ О Л О М О
МЪ СЪ СЪ А :-

Г: СЪ Н СЪ С И Т Р О Ю СЪ А Т А Ш А
А ЖЕ СЪ А Т А Ш А :-
С Д В РЪ Ч И ТЪ М Л Я С И Н СЪ СЪ
С П Е ВЪ Т А Н Ш А МЪ СЪ А Л О Ж И МЪ
С О Д В РЪ Ч И ТЪ Ф И Н Е СЪ А СЪ СЪ :-

Г: П А Т Р И Р Е Н Н А Н А П О БЪ И
И Н Н А М О СЪ И :-
Г: Р А Н И ТЪ :-
Г: А: А Ч И Н Н А ЖЕ ЖЕ Ч М ТЪ Ш И ТЪ
Г: Е: А Ч И Н Н А Ч З А Р Н А М СЪ Ч И ТЪ
С Ч Т Р Е О Т Р О Ч И :-

Г: И Н А МЪ :-
Г: И О ВЪ Ш А Д А Ш И О У А В Н А О Ч
Г А Т Ъ П О СЪ Ч И Н И :-
Г: И ПЪ М О ВЪ Ч А ПЪ СЪ В РЪ Ч И ТЪ
С А Ш П А СЪ МЪ А Т РЪ Ч И А Н И А Н
СЪ СЪ СЪ Ч И ТЪ Ш И ТЪ :-
Г: А СЪ А Ч И ТЪ М О С И СЪ А МЪ Ш И ТЪ
Н А СЪ А ТЪ :-

Г: С О МЪ НЪ Н Ы Н И Р А СЪ ВЪ СЪ А
И П Р О М Е С А РЪ Ф А П Ы Н И Н И
Г: ОУ :-
Г: И ШЕ Н О Ш А СЪ А Н О Н А О ВЪ
И Ш А Ч И ТЪ ВЪ Г А ТЪ ОУ СЪ Ч И ТЪ
КЪ Ш А :-
Г: И ЖЕ П О П Р И Н Я Л Ш Е Н СЪ А В Е Р И А
И Ч И ТЪ А СЪ Ш Т О Н МЪ МЪ У Т И Н А
ВЪ М Е ЛЪ Ж Е И ТЪ ВЪ Ч И ТЪ И Н И
ЖЕ ВЪ СЪ О Ч И ТЪ И СЪ ЖЕ ВЪ Т Р О Ю СЪ
ТЪ СЪ МЪ М Е Р Е Ч Е
А Ч А СЪ Ш Е ТЪ СЪ СЪ Ш Е Н О У А Ч А
СЪ А Н И Ж Е И П Р О У Н И ТЪ Ч И
ВЪ С И РЪ С Е Н Н О У
Б О ВЪ СЪ А О ВЪ М Е Р Е Ч Е СЪ СЪ
ВЪ Ч А ВЪ Ч И ТЪ ВЪ П У М И
О В И ЖЕ ВЪ М У СЪ
ВЪ Ч У Н О У :-

БЛОУДНАМАМЕ ПОГЪКЕСЪ ТИРО
ГНИЛЫШНАМСА. ПОММЪШИ
СЪХОДАТАЖСЪКМЪМЪ. НУТО
НИЩЕГЛЮПОСТЫГНЕТЪБОЛА.
ПОВЪСТАДЪЮЩАЛЪГООГЕДЕ
ОНЪ. ВАРЛАЦЪЖЕНСАМЪОНЪ.
ИФЪАН. НОВАДЪЖЕ. НОСАМО
НАН. МОДРОУГЪХЪПРОЦЪХЪ.
ИЖЕВТРОЮПОВЪАМШАЦЪСТЫ
НА. СЪДЪГШАПРАВЪДОУ. ОУЛОУ
ТМШАОБЪТОВАНИА. ЗАТЪА
КОШАОУСЪГАЛЪВОЛЪ. ОУГАСИ
ШАСМОУОГНИ. БЪЖАШЛО
СТЫЛАМЕУЮ. ВЪШЛОГОШАШ
МЕЛОШН. БЪШАКРЪПЪЦН
ВЪБРАНИ. ПЪАКЪАЖЕОБРАИ
ШАЮЖИХЪ. ПРЪГШАЖЕМЫ
ШЪВЪСКРЪШЕМЪАЛЪРЪКЪША
СВОА. ИИИЖЕНЪКЪМЪМЪБЪ
ША. НЕПОНМЪШЕМЪЗБАКАЕ

К. Я

СЪМЪКЕН.
А. ВЪКЪТЪХЪ.

З. А
ИГ

Ил. 2. Крестинопольський апостол, арк. 279 зв.

мовою. Під впливом біблійного тексту, зокрема, внаслідок нерозуміння якихось місць канонічної частини, книжник міг вносити зміни в катени, доповнюючи їх додатковими коментарями, вибраними з інших рукописів або написаними від себе⁷⁴. Він також міг спрощувати наявні в джерелі-рукописі тлумачення шляхом їх скорочення і/або об'єднання з сусідніми коментарями, в тому числі різного авторства. Що ж до впливу катен у церковнослов'янських рукописах на канонічну частину тексту, то він був мінімальним, оскільки спочатку переписувався біблійний текст, а вже потім цей або інший переписувач дописував коментарі. Останнє могло відтермінуватися на тривалий час, як це й засвідчено у КА.

Назагал, незважаючи на те, що у давньослов'янському письменстві катени не набули значного поширення, наведені в КА коментарі такого типу постають як цілком сформований жанр, що включає стійкі тематичні та стилістичні типи висловлень, як правило, містить вказівку на зміну мовленнєвих суб'єктів, завдяки чому окремі текстові фрагменти в межах цілої катени набувають чітко окреслених меж, має свою композицію, що видозмінюється, залежно від характеру й обсягу висловлень давніх біблійних коментаторів, включених творцем катени до тлумачення тієї чи іншої перикопи СП, а також засвідчує його суб'єктивне емоційно-оцінне ставлення до предметно-сміслового змісту свого висловлення. Що ж до самих творців катен, то врахування всього спектру їхньої діяльності дозволяє припустити, що вони володіли складними комунікативними та когнітивними стратегіями. Скориставшись метафорою Герберта Гунгера⁷⁵, можна порівняти методику їхньої праці з роботою кіномонтажиста: середньовічний книжник, використовуючи матеріал нижчої комунікативної ланки, а саме – узагальнення первинних біблійних коментарів-схолій, на свій розсуд вибирав із них потрібні йому місця, викидав цілі

⁷⁴ Яскравим прикладом нерозуміння окремих слів канонічного тексту служить зауваження укладача катен, яке він робить щодо однієї з чеснот, що ними мусить володіти священнослужитель, – то “має бути” не двословномь, не вино многопиющемь, не мъшелоищца... (1. Тим: 3:3). З приводу останнього й робиться зауваження: “не розумю сего мъшела” (арк. 290 зв.).

⁷⁵ Hunger H. *Die Hochsprachliche Profane Literatur der Byzantiner*. München 1978.

А: РИУН ВЕЛИКО: Е: А ЖИНО ВАГО: 15: ТРОИМЪ СЮУХО ПРИБОДШЕ ПО ДОСМО АНИИ
 МЪ АУУШЕ АЖА СЪТЪ: СЪМЪ СЪМЪ СЪМЪ ПОЖЕ СЪ
 МН СНА АМНО ОУЕЩА ТН САЛТА
 ЖЕНБЕСКАГА. ЛОУУШНА ДН
 ЖРТВА МН ПАУЕСНХЪ. НЕВЪ
 РОУКОТКОРЕНАКОСТА РАКЪНІД:
 ХЪЪ, ЗАОКЛАЗЪНСТНМАНЪ
 ЛЪНЪВЪСАЛЛОККО. МЪНЪГІА
 КНЪГНСАЛНЦЮКЖНОНАСЪ,
 МІА АМНОЖИЦЮПРНКОДМ
 ТЪСЕКЕ. РАКОСТАРЪШННАЛО
 АНТВЫННКАЪКЪХОДНТЬ, БЪ
 СТАРАСТЪІАЛЪНАВСАЛЪТА,
 СЪКОРЪКЪЮЮЖЕН, АПДОБА
 ШЕНЛОУЛЪНОЖИЦЮПРН
 МАТНАЛОУКОУ. СЪЪЛОЖЕНН
 РАКСЕГОЛНРА. МЪНЪЖЕНАІ
 НОЮКЪКОУТННОУКЪКЪ, ВЪ
 СЛАСТАННЕГЪХОУ. ЖЪРТКО
 ЮІЕГОАКНСА. РАКОЖЕЛЕЖНТЬ
 ТЛЪКОЛАЪІЕДМНОЮУМРЕГН.
 ППОГОЛЪЖЕСОУДЪ, ТАКОУХЪЪ.
 ЧУХЪНОМЪ ІЖЕСЪЕКАМОІСПІАНИМЪВНОДЪ А ВЕСА ВЪНЖСА АІТЪСТАЪ
 ІТЪНОУГІСІІ ПРЪДЪМНРА ЖЪРТВЪРАНСІВА И НЕ ОМЪЕ ПРННЕСЕ:
 ІЪ: А ВЕСА ІЖЕСЪЕКА ПЛЪТНОМНРЪ: СІИ: ВАМОУЕТНА УАВЪІТЪВНМЪ ОУАН
 РІНАТЪ ПО: ІСА ИНОУ ВАМЮУМРЕХЪ ТЪМАЖЕ ОУМНРА ІЖЕ ІНЪ НЕ АРЪННЕСАМЪ
 МЪРНЮ ІЖЕСІА И НІ ЖЕ ОУМРЕ ІЖЕ: ТЪМЪ: А ИАКО ПО ІЖЕ ІУАВНЪ: ПОДЪ ІНО
 ВЪНЪ ІНЪ ВЪ ЧА ОВЪІЕ ТАВЪІЪ ПРЪТЪРЪІА ІЖЕ ОУПЕНУАВНІСА ИНОУ
 МНРА ІЖЕ ІНОУ ХЪЪ: С

Г. К. С.
 За ссе

Ил. 3. Крестинопольський апостол, арк. 273. 101

пасажі, склеював цитати різного походження, супроводжуючи їх, або ні, покликами на джерело. Результатом такої діяльності і були катени – коментарі вищого рівня узагальнення, класифікації та впорядкування мовленнєвого матеріалу в єдине ціле. Глибшу оцінку компетентності творця катен у КА можна буде зробити після повного відтворення тексту цих коментарів (передусім відчитання пошкоджених місць), їх перекладу українською мовою та порівнянням із відповідним коментарем у грецьких апостольських текстах та з усіма катенами, наявними у слов'янських Апостолах різних типів.

Oksana Yasinovska. CATENAE AS A GENRE OF THE HERMENEUTIC LITERATURE: BYZANTINE TRADITION AND SLAVONIC RECEPTON (THE CASE OF APOSTOLUS CHRISTINIPOLITANUS FROM THE TWELFTH CENTURY)

This article deals with catenae, i.e. collections of commentaries to the Holy Scripture taken from the writings of early Christian authors, which appear in ancient Greek texts of the both Old and New Testament. The history and causes of appearance of the catenae genre in the Byzantine tradition, its main types and characteristics as well as peculiarities of its functioning in Byzantium and its use in the Slavonic manuscript legacy are in the focus of this study. Slavonic reception of the catenae is examined basically on example of the lectionary interpretation in Apostolus Christinopolitanus (twelfth century) which appears to be the only known complete Slavonic translation of the relevant part of the Byzantine biblical commentary.

Keywords: Apostolus Christinopolitanus catenue, the Hermeneutic Literature, Byzantine literature.

